

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СПІЛЬНОГЕРМАНСЬКІ КОРЕНІ ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНИХ ДІЄСЛІВ

Боцман А.В., Моренець І.М.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601

iramor82@mail.ru

ORCID iD 0000-0001-8102-3017

У статті виокремлюються та аналізуються індоєвропейські та спільногерманські корені у групі претерито-презентних дієслів. Мовні одиниці давньоіндійської, грецької, латинської, давньослов'янської, литовської, готської, давньоісландської, давньовірхньонімецької, давньосаксонської та давньоанглійської мов розглядаються у порівняльно-історичному ракурсі. Аналіз здійснюється на фонологічному, морфологічному та семантичному рівнях. Основна увага приділена виявленню спільних латентних архаїчних коренів, які були затемнені у процесі історичного розвитку і відокремлення германської мовної групи від індоєвропейської спільноти.

Ключові слова: претерито-презентні дієслова, пересування приголосних, чергування голосних, дієслівна семантика, семантика дієслівних похідних.

Боцман А.В., Моренець І.М.

Индоевропейские и общегерманские корни претерито-презентных глаголов

В статье выделяются и анализируются индоевропейские и общегерманские корни в группе претерито-презентных глаголов. Единицы древнеиндийского, греческого, латинского, древнеславянского, литовского, готского, древнеисландского, древневерхненемецкого, древнесаксонского и древнеанглийского языков рассматриваются в сравнительно-историческом ракурсе. Анализ осуществляется на фонологическом, морфологическом и семантическом уровнях. Основное внимание уделено выявлению общих латентных архаических корней, которые были затемнены в процессе исторического развития и отделения германской языковой группы от индоевропейского языкового сообщества.

Ключевые слова: претерито-презентные глаголы, передвижение согласных, чередование гласных, глагольная семантика, семантика глагольных дериватов.

A. Botsman, I. Morenets

Indo-European and common Germanic roots of the preterito-presentia verbs

The article addresses the Indo-European and common Germanic roots of the preterito-presentia verbs. The words of the ancient Indian, Greek, Latin, Old Slavonic, Lithuanian, Gothic, Old English, Old High German, Old Saxon, and Old English languages are analysed within the framework of the comparative-historical approach. The analysis is carried out on the phonological, morphological and semantic levels. The main attention is paid to the discovery of common latent archaic roots that were obscured in the process of historical development and the separation of the Germanic language group from the rest of the Indo-European language family.

Key words: preterito-presentia verbs, consonantal shift, vowel gradation, verbs' semantics, verbal derivatives' semantics.

Доволі незначна група так званих претерито-презентних дієслів (14 слів у германських мовах із модально забарвленою семантикою) традиційно викликає зацікавленість дослідників з огляду на специфіку їхнього становлення і подальших трансформацій. Германські дієслова вказаної групи виражають теперішній час дії формами минулого часу сильних дієслів. Їхні форми теперішнього часу не зафіксовані, у той час як вторинні форми минулого часу утворюються

за типом слабких дієслів. Вторинними є також форми інфінітива і дієприкметника теперішнього і минулого часу. Цей тип дієслів зустрічається і в інших давніх індоєвропейських мовах. Значення теперішнього часу вони виражають формою перфекта; точніше кажучи, вони виражають результат дії, яка відбулася в минулому. Сюди належать такі дієслова, як: латин. *metinī* (пам'ятаю), *ōdī* (ненавиджу); грец. *ῥοῖδα* (знаю), *μῆμονα* (пам'ятаю); дінд. *vēda* (знаю), стл. *ВѢДѢ* (за

формою — оптатив перфекта). Водночас безпосередніх етимологічних паралелей між германськими дієсловами цього типу і дієсловами інших індоєвропейських мов немає, за винятком готського дієслова *witan* і, можливо, *tunpan* [4, с. 274–275]. З одного боку, ця дієслівна група була вже виокремлена в готській мові, яку можна вважати найдавнішим фактом писемної фіксації цих дієслів у германських мовах. З іншого боку, у процесі свого розвитку ці дієслова поступово втрачали свою самостійність і підпадали під процес граматикалізації з наступним формуванням аналітичних дієслівних конструкцій, які утворили граматичні форми часу і способу.

Виявлення спільних прадавніх коренів у системі індоєвропейських і германських претерито-презентних дієслів є основним завданням цієї статті. **Актуальність** дослідження полягає у тому, що ідентифікація та дослідження прадавніх коренів певних лексико-граматичних груп у межах індоєвропейської мовної родини залишається доволі складним завданням, що потребує не лише інтегрованого аналізу, але також реконструкції мовних паралелей. **Наукова новизна** наданого матеріалу полягає у тому, що здійснюється спроба зняти нашарування, які наклалися на прадавні корені претерито-презентних дієслів у процесі відокремлення германських мов від індоєвропейської мовної родини. **Об'єктом дослідження** є германські претерито-презентні дієслова, а також споріднені одиниці з інших давніх і сучасних індоєвропейських мов. **Предметом дослідження** є морфо-семантичні особливості компонентів зазначених мовних одиниць. Відповідно, **завдання** дослідження становить пошук і відтворення спільних протокоренів претерито-презентних дієслів та їхніх дериватів.

Підходи до вивчення германських претерито-презентних дієслів характеризуються усталеною ізолюваністю традиційних напрямів мовознавства. Так, фундаментальне вивчення цього дієслівного кластера у готській мові обмежується зануренням лише у морфологію [4, 274–289] або намаганням висунути на перший план парадигми кон'югації [2, 165]. Спроби співвіднести претерито-презентні дієслова з відповідними рядами аблаута (квалітативною та квантитативною апофоніями) сильних дієслів мали суперечливий характер [12, 163]. Наголошувалося на тому факті, що протягом усієї історії германських мов відбувається процес розвитку класу модальних дієслів, їх часткової десемантизації та розвитку їх системних функцій [5, 270]. Намагання упорядкувати готські претерито-презентні дієслова у межах відповідних апофонічних рядів дозволило

зробити припущення про поступовий, градуальний характер відмежування (десквамації) цієї дієслівної групи від сильних германських дієслів [1, 64]. Але підкреслювалося, що специфікою індоєвропейського дієслова в традиційному уявленні була максимальна нейтральність та гнучкість кореня, багатство і чіткість дієслівних форм, високорозвинена система дієслів в цілому [3, 75]. Утім, претерито-презентні дієслова, які міцно вплетені в індоєвропейську мовну канву, можуть слугувати тим беззаперечним за своєю цінністю ілюстративним матеріалом, що унаочнює прадавні процеси розвитку індоєвропейської мовної системи, особливо щодо процесів відгалуження германських мов від свого прадавнього фундаменту.

За даними дослідників германської лексики [7, 88; 6, 35–36; 10, 45–47], близько двох третин германських коренів — індоєвропейського походження. Для виявлення і аналізу коренів претерито-презентних дієслів на предмет індоєвропейських рефлексій доцільніше аналізувати кожне дієслово окремо, починаючи з 1. *witan* (знами), яке доречно порівняти з грец. *εἰδῶς* < **Feidῶς* (знаючий) і *un-wiss* < іє. **n-wid-tós* (непевний), а також з грец. *ἄ-ἰσ-τος* < **n-wid-tós* (невідомий). Це дієслово має етимологічні паралелі в усіх давньогерманських мовах, готському *wait* (знаю) відповідає днв. *weiz*, дсакс. *wēt*, дангл. *wát*, дісл. *veit*. В інших індоєвропейських мовах це дієслово теж не має форм теперішнього часу, а експлуатує у цьому часовому значенні форму перфекта. Готському *wait* відповідає грец. *Foída*, дінд. *véda*, стсл. *ВЪДЪ* (оптатив перфекта) (знаю). Основним значенням цього кореня є «бачити», пор. грец. *εἶδω*, латин. *video* (бачу), слов. *ВИЖДЖ*. Відповідно, значення готського *wait*, грец. *Foída* результативне: «Я побачив, тому знаю». Той факт, що дієслово *wait* є формою давнього перфекта, підтверджується структурами кореня і закінчення. У корені цього дієслова міститься дифтонг *ai* < іє. *oi*, що чергується з *-i-* (нульовий ступінь) у формах множини. Голосний іє. *-o**- притаманний формам перфекта, тоді як іє. *-e-* властивий кореню теперішнього часу.

Мова	Теперішній час	Перфект	
		Однина	Множина
іє.	* <i>weid-</i>	* <i>woid-</i>	* <i>wid-</i>
грец.	(<i>F</i>) <i>εἶδω</i>	(<i>F</i>) <i>οἶδα</i>	(<i>F</i>) <i>ιδ-μεν</i>
дінд.	-	<i>véd-a</i>	<i>vid-má</i>
стсл.	<i>ВИЖДЖ</i>	<i>ВЪДЪ</i>	-
гот.	<i>in-weit-a</i>	<i>wait</i>	<i>wit-um</i>

Чергування голосних в корені перфекта (нормативний ступінь **-oi-*: нульовий ступінь **-i-*) пов'язане з різним наголосом в однині та множині, що зберігається в давньоіндійській мові: *véda*, але *vidmá*. У грецькій формі *Ἰδ-μεν* наголо-

шення кореня вторинне. Цю специфіку акцентуації пояснюють атематичним характером відміни індоєвропейського перфекта.

Закінчення цього дієслова також є давніми закінченнями перфекта:

Однина 1.	гот. <i>wait</i>	грец. <i>Foīδ-α</i>	дінд. <i>vēd-a</i>
Однина 2.	<i>waist</i>	<i>Foīδ-υα</i>	<i>vēt-tha</i>
Однина 3.	<i>wait</i>	<i>Foīδ-ε</i>	<i>vēd-a</i>
1. Множина	<i>witum</i>	<i>Fiδ-μεν</i>	<i>vid-má</i>

В усіх інших давньогерманських мовах це дієслово кон'югується так само, як в готській мові:

	гот.	двн.	дангл.	дісл.
Однина 1.	<i>wait</i>	<i>weiz</i>	<i>wát</i>	<i>veit</i>
Однина 2.	<i>waist</i>	<i>weist</i>	<i>wást</i>	<i>veist</i>
Однина 3.	<i>witum</i>	<i>wizzum</i>	<i>witon</i>	<i>vitom</i>

Відсутність флексій у першій і третій особі однини пояснюється дією законів кінця слова.

Звернімо увагу на форму другої особи однини. Закінчення цієї форми є герм. *-t* іє. *-tha*. Рефлексом іє. *th* повинно бути герм. *þ*, але замість цього тут спостерігається *t*, за аналогією до випадків, коли у препозиції до нього розміщений глухий спірант (*gadars-t*, *þarf-t*). Відповідно до законів германської фонетики **wait-t* мало відбитися у **waiss*, подібно як і в минулому часі **wit-dō-m* > гот. *wiss-sa*. Але закінчення *-t* було відтворене за аналогією до утворень на зразок *nam-t*, *gaf-t*, *bar-t*, *þarf-t*. Форма минулого часу *wissa* теж спільногерманська (двн. *wissa*, дсакс. *wissa*, дангл. *wisse*, дісл. *vissa*). Це дієслово ілюструє германо-кельтські мовні аналогії. У кельтських мовах група *d+t* перейшла в *ss*: дірл. *fiss* (знання) < іє. **wid-tós*, пор.: гот. *wiss* (знаний). Індоевропейський дифтонг *ei* втрачає свою дифтонгальну характеристику і монофтонгізується в германських мовах (як і в слов'янських і латинській), переходячи в *i* (*ei > ij > i*): гот. *Wetwōþs* (свідок): грец. *ειδώς* [**weidw-*] (знаючий).

Перехід іє. голосних *o*, *a* в германське *a* призвело до того, що з чотирьох іє. дифтонгів утворилося два германських: іє. (*oi*, *ai*) > герм. *ai*; іє. (*ou*, *au*) > герм. *au*. З іншого боку, іє. *oi* > герм. *ai* знаходимо у гот. *wait*, двн. *weiz*, дсакс. *wēt*, дангл. *wát* (знаю): грец. (*F*)*oīδα*, дінд. *vēda*, стсл. *ВѢДѢ* [дінд. *ē*, стсл. *Ѣoi*].

Претерито-презентне дієслово *witan* демонструє характеристики германських приголосних, зокрема сонорного напівголосного [w] — білабіальний дзвінкий приголосний, а точніше нескладотвірний голосний *u*, що може стояти на початку слова перед голосними: *wait* (знаю). Однією з характерних рис системи германських приголосних було їх подвоєння (гемінація), що

призвело до утворення довгих приголосних. Гемінація може відбуватися як результат доісторичної еволюції груп *t+t*, *t+d*, напр.: гот. *wissa* (я знав) < **wit-d-*, що схематизується як *t,þ,ð,d+t,d* > *ss*. У багатьох випадках у морфології і словотворенні замість *ss* стоїть *st* (можливо, що під впливом аналогії): гот. *waist* (знаєш): *wait* (знаю) [*t+t*], але пор.: *wissa* (знав) [*t+ð*].

В готській мові було поширене чергування приголосних, яке виникло як результат комбінаційних змін. З історичної точки зору слід розрізняти випадки, коли первісними приголосними були *þ* або *t*, напр.: *witan* (з первісним *t*): *waist* (з *s*, яке виникло з *t* перед *t*). Для готської системи приголосних це розрізнення істотне, оскільки тут відбулися різні переміщення в системі приголосних в результаті зникнення граматичного чергування. З подвоєних приголосних в готській мові найчастіше зустрічається *ss*: *wissa* (знав). Необхідно наголосити на існуванні активного дієприкметника *wetwōþs* (свідок) від *witan* (знати); від цього дієслова походить також *un-wiss* (непевний, невідомий) [грец. *ἄ-ιτος*], що є дієприкметником минулого часу і дуже архаїчним утворенням. Щодо дієслівної природи цього дієслова, то воно належить до третьої слабкої дієвідміни, до якої переважно входять перехідні дієслова з дуративним, а в окремих випадках фреквентативним, значенням: *witan* (мин. час *witaida*) (спостерігати). Пор.: латин. *vidēre*; стсл. *ВИДѢТИ* від *witan* (1-ша особа *wait* (знати)). Зрештою, необхідно зауважити, що германська третя слабка кон'югація відповідає латинській другій кон'югації, як це видно з порівняння гот. *witan*: латин. *vidēre*. З точки зору індоєвропейської порівняльної морфології ці дієслова належать до типу основ на **-ēi-* та *-ē-*; пор.: латин. *vidēre*, стсл. *ВИДѢ-ТИ*, грец. *ειδῆ-σθω* (буду знати), двн. *gi-wizzē-t* (він спостерігає). У цьому зв'язку виникає питання, чи не являє собою гот. *-ai-* певного щодо рефлекса іє. **ē*.

Форми бажального способу теперішнього часу, а також усі вторинні форми (інфінітив, дієприкметники і форми минулого часу) утворюються від кореня множини дійсного способу.

1. Так, від кореня *wit-um* утворені *wit-an*, *witands*, *wis-sa*. Розглядаючи порушену проблему, необхідно врахувати, що претерито-презентні дієслова глибоко увійшли до лексичних систем германських мов. Паралельно з претерито-презентним дієсловом *witan* існує сильне готське дієслово *witan*, а також архаїчні дієприкметники *weitwōþs* і *un-wiss*, слабкі дієслова *fairwetjan* (гляди́му), *witan* (спостерігати) (пор. латин. *vidēre*).

2. Гот. *lais* (я знаю), що збереглося лише у цій формі [12, (Phil.: 4, 12)]. Від даного кореня утворений загальногерманський каузатив гот. *laisjan* (вчений) та іменник *lists* (хитрість). В усіх інших давньогерманських мовах *list* означає «розум, знання, хитрість». Необхідно зазначити, що слабкі

дієслова можуть мати спільний корінь з претерито-презентними. У цьому випадку спостерігається граматичне чергування: гот. *lais* (я знаю); *laisjan* (вчиту); двн. *lēren*, дсакс. *lērian*, дангл. *læran*. Якщо взяти до уваги структуру претерито-презентних дієслів, то стає зрозумілим, чому кореневий голосний *i* основного дієслова (*lais*) і похідного (*laisjan*) один і той самий.

3. *daug* (підходити), зафіксоване і в інших давньо-германських мовах: двн. *touig*, дсакс. *dōg*, дангл. *déag*.

4. *kunpan* (знати). Привертають увагу форми минулого часу *kunþa* та дієприкметника *kunþs*. Ці форми спостерігаються в усіх германських мовах: двн. *kunda* (*konda*), *kund* (*d<þ*), дангл. *cúþe*, *cúþ*, дісл. *kunna* (*nn<nþ*). Ця спільногерманська форма з формотворним суфіксом *þ* замість звичайного *ð* (пор. гот. *munda*) може допомогти пояснити походження германського слабкого претерита. Вказана форма є вторинною, хоча і доволі архаїчною. За законом Вернера герм. *þ* могло знаходитися лише після первісного наголошеного кореневого складу (іє. **ǵn-tō-m*), який через свою наголошеність не міг перебувати в нульовому апофонічному ступені (відповідно, первісно було або **ǵén/ǵón-təm*, або **ǵn-tóm*). Вторинне пересування наголосу (з суфікса на корінь) відоме і в інших індоєвропейських мовах; пор. дінд. *vid-má* с первісним наголошенням суфікса та грец. *ΐδ-μεν* з вторинним наголошенням кореня в нульовому ступені.

Це претерито-презентне дієслово є зразком мов «кентум», якими говорять на периферії індоєвропейської мовної території. У них іє. палатальне **ǵ* збігається в мовах «кетум» з *g*, а в мовах «сатем» переходить в спіранти *z,ž* або африкату [*dʒ*] (в залежності від мови): грец. *γ-γνώσχω* [*γ<g,ǵ*] (пізнаю), латин. (*g*)*nōsco*, гот. *kann* [*k<g, ǵ*] (знаю), але слов. ЗНАТИ, лит. *žinóti*, дінд. *jānāti* (він знає). Готські сонорні носові */n/*, */ŋ/* зустрічаються в усіх позиціях у слові, а *n* має тенденцію до подвоєння: *kann* (знаю), що є прикладом гемінації сонорних.

Слабкі дієслова можуть мати спільний корінь з претерито-презентними, демонструючи наявне граматичне чергування: гот. *kann* (знаю); *kannjan* (озолошувати); двн. *kann* — *kennēn*; дсакс. *kann* — *kennian*; дангл. *cōn*: *cennan*.

Слабкі дієслова утворюють форми минулого часу за допомогою дентального суфікса *-ð-* (іє. **-t-*) із закінченнями, які в однині дійсного способу дуже відрізняються від даних форм сильного претерита. Походження слабкого минулого часу досі остаточно не з'ясоване; беручи до уваги закінчення, можна зробити припущення, що германський слабкий минулий час — це індоєвропейський вторинний аорист, утворений від дентальної основи дієприкметника перфекта типу латин. *ama-tu-s*, *mo-ni-tu-s* (іє. **-to-*). На користь такого припущення свідчить те, що готські дієслова четвертої слабкої кон'югації дійсно утворені переважно від форми сильного

дієприкметника минулого часу [10, 167–169; 9, 204–211]. Підтверджує це і той факт, що минулий час від претерито-презентного дієслова утворюється за допомогою суфікса *-þ-*: гот. *kann*: мин. час *kunþa* (дангл. *cúþe* (я знаю)). Це — загальногерманське явище, як видно з порівняння гот. *kunþa*, двн. *konda* (*d<þ*), дсакс. (дієприкметник минулого часу) *kūð* (*ð=þ*), дангл. *cúþe*, дісл. *kunna* (*nn<nþ*). З цього випливає, що германський суфікс слабкого претерита *-ð-* не може походити з індоєвропейського **dh* і не може мати нічого спільного з індоєвропейським дієслівним коренем **dhō/dhē*. Чергування *kun-þ-a*: *sōki-d-a* (пор. *munda* (я пам'ятав)) свідчить про те, що індоєвропейським прототипом цього суфікса було **-t-*, яке за законом Вернера розщепилося на два германських приголосних: *þ* і *ð*. Наявність цього чергування свідчить про різницю в наголошенні форм минулого цих дієслів: *kunþa* < **ǵn-tō-m*, *sōkida* < **sāg-i-tō-m*. Германський претеритальний суфікс звучав, за теорією Ф. Клуге [10] (в індоєвропейському оформленні), як **-tō-*: **-tē-*: *-tə-*. Готський варіант цього суфікса *-dēd-* (*sat-i-dēd-um*) Клуге пояснює таким чином: тут треба виходити від форми другої особи множини, яка первісно звучала **sat-i-dēð*. Вона вторинно отримала закінчення перфекта *-uþ* (напр. *bēr-uþ*): *sat-i-dēd-uþ*. Згодом це *-dēd-* поширилося за аналогією й на інші форми. Нагромадження різних суфіксів (закінчень), які мають одне і те ж значення, добре відоме. Так, до дангл. *sind* (вони є) додається закінчення *-on*: *sindon*, за аналогією до *sinnon* (вони знають). Подібно до слабких дієслів, що утворюють дієприкметник за допомогою іє. **-tō-* > герм. **-ða-*, *kunpan* утворює архаїчний дієприкметник минулого часу *kunþs* (відомий). Похідні цього дієслова демонструють дуративне значення: *uf-kunpan* (мин. час *-kunnaida*) (пізнавати) від *kunpan* (1-ша особа *kanna*) (знати). Форма гот. *kunþa* є збереженим рефлексом виняткових форм. Аналогічно до *kunþa* утворює минулий час незбережене (незафіксоване) в готській мові претерито-презентне дієслово: двн. *an*: *onda*, дангл. *an*: *ýþe*, дісл. *ann*: *unna* (герм. **an-*: **un-þo-m*) (милувати, любити), пор.: гот. *ansts* (ласка) та нім. *Gunst*.

5. *þaúrban* (потребувати) має суфікс минулого часу *-ta-* (*þaúrfta*), який пояснюється позицією після *-f-*; герм. **þurb+ðō* мусило відбитися в готській мові як *þaurfta*. Це дієслово засвідчене й в інших давньогерманських мовах: двн. *durfan*, дсакс. *thurþan*, дангл. *þurfan*, дісл. *þurfa*. Серед відомих слововживань відзначається вживання приголосного *f* у кінці слова: *þarf* (потребує), який у фінальній позиції та перед кінцевим *s* може чергуватися з *b* (*=[b,β]*): *þarf*: *þaúrbum*. Підтверджується також, що перед *t* може стояти лише один із глухих спірантів *f*, *s*, *χ*, *χw*: *þarf* (потребує): *þarft* (ми потребуємо). Наявним є

також чергування губних приголосних *b: f* (*b* після приголосного, *f* перед *t*) *þaúrban: þaúrita*. Відповідно до процесу пересування приголосних виходить, що в германській мові-основі неможливими були групи приголосних типу *pt, kt*. Ця риса системи приголосних збереглася і надалі, в історичну епоху германських мов. Це особливо важливо для груп *проривний (щільний) + t* або *d: p, f, þ, b+t, d>ft*, гот. *þaúrfta* (я *потребував*): гот. *þaúrbum* (ми *потребуємо*) [*ft<b+ð*]. Щодо граматичного чергування, то воно зберігається в готській мові лише у випадках, які не утворюють жодної системи, зокрема при дієвідмінюванні: *þaf* (я *потребую*): *þaúrbum* (ми *потребуємо*) [*f:b<f:þ*]. Германська, у тому числі готська, система дієвідмінювання зберігає лише окремі риси індоєвропейського перфекта. Індоєвропейська різниця в наголошенні між однією індикатива минулого часу і множиною (в однині наголошений корінь, у множині — суфікс) не зберігається в германських мовах у зв'язку з фіксацією наголосу на першому (кореневому) складі дієслова. Однак рефлексом цього стану є, відповідно до закону Вернера, граматичне чергування (глухих спірантів з дзвінками в кінці кореня) в тому разі, коли дієслівний корінь в індоєвропейській мові-основі мав у закінченні глухий приголосний або **s* (іє. **wert/wort, *wes/wos*). Готська мова не зберігає цього явища в системі сильної кон'югенції. Лише у двох претерито-презентних дієсловах це чергування збереглося, зокрема у *þarf: þaúrbum* (герм. *f:þ*).

Відзначимо також архаїчний дієприкметник минулого часу *þaurfts* (необхідний), похідний від дієслова *þaúrban*. Як дієслово третьої слабкої дієвідміни останнє здатне формувати зворотні дієслова з дуративним значенням: *ga-þarban sik* (стримуватися) від *þaúrban* (1-ша особа *þarf*) (потребувати).

6. *ga-daúrstan* (сміти наважитися). Стосовно морфології цього дієслова, то суфікс *-ta-* (*ga-daúrsta*) пояснюється, як і в попередньому дієслові (*þaúrfta*), позицією герм. **-ð-* після глухого спіранта *s*. Це дієслово було зафіксоване і в інших давньогерманських мовах: двн. *turran*, дсакс., дангл. *durran*. Індоєвропейський корінь цього дієслова (**dhers-*) зустрічається в інших індоєвропейських мовах: грец. *υραός* (відвага), дінд. *dháršati* (наважується), стсл. ДРЪЗНЖНТИ, рос. *дерзкий*, укр. *дражнити*, (коза-дереза), чеське *drzký*.

Це дієслово є ілюстрацією другого акту пересування приголосних. Як відомо, розвиток індоєвропейських дзвінких проривних з приходом *bh, dh, gh* належить до другого акту германського пересування приголосних. Усі вони в германській мові-основі втратили придиш і перейшли у дзвінкі щільні того самого місця артикуляції, які в певних умовах знов стають дзвінками проривними: іє. *dh>* герм. *ð, d*, гот. *ga-dars*, дангл. *dearr* (я *смію*):

дінд. *dháršati* (він *сміє*), грец. *υερος* [*v<dh*] (відвага), рос. *дерзкий*, чеськ. *drzký*, укр. *коза-дереза*.

7. *skulan* (бути повинним) та відповідний давній дієприкметник минулого часу *skulds* (винний). Це дієслово засвідчено і в інших давньогерманських мовах: двн., дсакс. *scolan*, дангл. *sculan*, дісл. *skola*. В інших індоєвропейських мовах зафіксоване лит. *skeliù* (я *винен*), *skolà* (борг). Це дієслово демонструє тенденції індоєвропейського чергування голосних, яке мало місце також і в коренях інших частин мови (іменників, прикметників). У германських, як і в інших споріднених мовах, це чергування збереглося лише в окремих реліктах. Воно переважно зникло як результат тенденції до уніфікації різних варіантів кореня. Апофонічне чергування можна спостерігати теж і в коренях віддієслівних іменників і прикметників (іє. *ol:ol*): гот. *skal* (я *повинен*): *skula* (боржник). Це дієслово демонструє також специфіку щільного дзвінкого приголосного, де *ð* (на письмі *d*) — дзвінкий міжзубний приголосний, який протиставляється глухому *þ*, проривному *d* та альвеолярному (постдентальному) *z*. Він може розміщуватися лише в інтервокальній позиції. *ð* може чергуватися з *d* і *t*: *skulda* [*d*] (був *винен*): *aihta* [*t*] (мав).

Суттєвою ознакою готських претерито-презентних дієслів вважають мотивоване чергування приголосних. Найчастотнішим є чергування зубних приголосних за схемою: *ð:d; ð:þ; ð:a(z); ð:t*. У центрі цього чергування стоїть *ð*; з усіх наведених компонентів чергування (за винятком *z*). Це найдавніший і найменш уживаний приголосний: він може розміщуватися лише в середині слова між голосними: дієприкметник минулого часу *skulds* (з *d*, яке виникло з *ð* після *l*): *nasifs* (з *þ*, яке виникло з *ð* після голосного перед кінцевим *s*): *mahts* (з *t*, яке виникло з *ð* після прагерманського *y*). У наведених прикладах усі приголосні, які входять в чергування, виникли з прагерманського *ð*. Це дієслово в германській групі мов має чіткі етимологічні паралелі як щодо структури кореня, так і щодо специфіки кон'югації. Наприклад, форма другої особи однини індикатива цих дієслів утворюється в усіх германських мовах із закінченням *-t* (гот. *skalt*, двн. *skalt*, дсакс. *scalt*, дангл. *scealt*, дісл. *skalt*); як відомо, та сама форма сильних дієслів має в західногерманських мовах принципово інший характер.

8. *tinan* (думати, гадати), що відповідає дсакс., дангл. *tinan*, дісл. *tina*. Індоєвропейський корінь цього дієслова (**ten/ton: tьn:tn*) проявлений також у грец. *τέ-μον-α*, латин. *temoni*: (пам'ятаю). Ці дієслова, як і герм. *tan*, являють собою форму перфекта із закінченням теперішнього часу. Крім того, пор.: лит. *tenù* (пам'ятаю), стсл. МЪН-БТИ (думати), ПА-МАТЬ. Індоєвропейський голосний [*ɐ*], у ході розвитку на германському ґрунті, переходить у [*u*] (іє. *b >* герм. *u*): гот. *tinan* (думати, мислити):

латин. *man-ēre* (залишатися), грец. *ἐ-μάχv-ην*, слов. МБН-БТИ. Це дієслово демонструє дуративне значення: *munan* (мин. час *munaida*) (нам'ятати) від *munan* (1-ша особа *man*) (думати).

9. *ga-mōtan* (мати місце, могли), зафіксоване і в інших германських мовах: двн. *tiuozan* (сміти, могли, мусити), дсакс., дангл. *mōtan*. Форма **gamōst* реконструйована за зразком *waist*. Минулий час **ga-mōsta* (*gamostēdun*) відходить від *wissa*, але пор.: *daúrsta*, а також *kaupasta* від *kaupatjan* (бити по помилці).

10. *ōgan* (боятися). В інших давньогерманських мовах це претерито-презентне дієслово не зафіксоване. Лише в давньоісландській мові існує утворене від цього кореня рефлексивне дієслово *ó-ask* (боятися). Викликає певні труднощі реконструкція другої особи однини. Хоча на підставі фонетичного закону треба визнати форму **ōht* (герм. **γ+t>ht*), але наявність форми *megt* (від *megan*) змушує прийняти варіант **ōgt*. Форма наказового способу *ōgs* затемнена.

У готській мові існує ще один специфічний тип чергування, зумовлений специфічно готською дисиміляцією спірантів у ненаголошених складах. Якщо ненаголошений (некінцевий, середній) склад, в кінці якого стоїть який-небудь спірант, починається глухим приголосним, то цей спірант має бути дзвінким (*b*, *ð*, *z*); коли ж склад починається дзвінким приголосним, то спірант має бути глухим (*f*, *þ*, *s*). У такий спосіб виникає характерне для готської мови чергування спірантів у ненаголошених складах, якого немає в жодній з германських мов (*z:s*): *hatiza* (ненависть): *agisa* (страх) (це форми давальних відмінків однини). Готський спірант *z* чергується з *s* у такий спосіб, що кінцевому *s* відповідає *z* в середині слова (*hatis: hatizis* (ненависть)), але є випадок, коли і в середині слова вживається *s* (*agis: agisis* (страх)). Закрити вимову мало *ō*, близьку до *u*. Про це свідчить написання *u* замість *ō*: *untēdum* [12 (Марку: 11, 32)] замість *ōhtēdum* від *og* (боятися). На основі вивчення пізніших пам'яток готської мови, а саме текстів Євангелій Луки, Марка в Срібному кодексі, транскрипції готських слів в Алкуїнівському рукописі та запису Бусбека, можна прослідкувати розвиток готських голосних. Короткий голосний верхнього ряду *u* понижує свою артикуляцію та переходить в *o*. Перехід *u>o* відбувся доволі рано, про що свідчать тексти Євангелія Луки. Аналогічна еволюція відбулася з *ō*. У вольфіанському тексті вжито *ū* замість *ō*: *ūhtēdum* [12 (Марку: 11, 32)] замість *ōhtēdum* (злякався). Це дієслово пов'язують з шостим (*a* *ō* *ō* *a*) апофонічним рядом: *agan* (боятися). Слабкі дієслова можуть мати спільний корінь з претерито-презентними дієсловами, демонструючи граматичне чергування: гот. *og* (боюся): гот. *ōgjan* (лякати). Від дієслова *ōg* утворено каузатив

ōgjan. Паралельно з претерито-презентним *ōgan* існує в готській мові сильне дієслово **agan* (пор.: дієприкметник *inagands* (безстрашний)).

11. *tagan* (могти), що зафіксоване в усіх давньогерманських мовах: двн., дсакс., дангл. *tagan*, дісл. *tega*. крім того, пор.: слов. МОГЖ, лит. *tagóti* (бути корисним), грец. *μηχανή* (дор. *μηχανᾶ*) (знаряддя), а також гот. *mahts* (сила). Деякі германісти [9, 66; 8, 719, 849] пов'язують етимологію цього слова з гот. *tagaþ*, двн. *tagad* (дівчина, дівка) та з гот. *tagust* (хлопець, юнак). Тоді первісне значення дієслова *tag* як давнього перфекта було б «я виріс, став сильним» (від первісного кореня герм. **teu*). Необґрунтованість цієї теорії полягає у тому, що корінь **teu-* < іє. **tegh-* — невідомі в морфології індоєвропейських мов. Грецьке *μηχανή* та омоніми *μηχαν* і *μηχος* вказують на іє. **māgh-*, варіантом якого може бути **magh-* (**mogh-*) або *tāgh-*, в готській мові *tag*, слов'янській — МОГЖ. Значення «великий» пов'язане з коренем **teg-*, пор.: грец. *μέγας*, дінд. *māha-* та гот. *mikils*, двн. *mihhil*. Утім, зазначене питання залишається дискусійним [11, 374]. Щодо окремих форм, слід звернути увагу на другу особу однини теперішнього часу *magt*. В усіх інших германських мовах у цій формі функціонує фонетично правильне *-h-*: двн., дсакс. *maht*, дангл. *meaht*. Форму *magt* пояснюють як вплив інших форм з *-g*: *tag*, *tagum*. Але можливо, що *magt* пояснюється морфологічним принципом графіки і не відображає вимови. Тут можна вказати на аналогічні випадки в німецькій мові XVII–XVIII ст. (написання *gemügt*, *mogte*, *mōgte* замість *mochte*) [8, 849]. Треба зауважити, що достеменно не відомо, якому звуковій готської мови відповідає літера *g*. У формах минулого часу спостерігається закономірне *h*: *mahta*.

Як у готській мові, так і в скандинавських існувала тенденція до подвоєння в результаті асиміляції двох сусідніх приголосних. Ця тенденція зберігається в цих двох мовних групах з епохи германської мовної спільноти; вона особливо сильна в скандинавських мовах: дісл. *matta*: гот. *mahta* (я міг). Спостерігається перехід *g* перед *t* в *h* [*x*]; так виникає чергування *g:h*: *tag* (я можу): *mahta* (я міг), але *magt* (ти можеш). Індоевропейські глухі проривні залишалися без змін в германській мовній спільності, зокрема приголосний *t* зберігається в германських мовах в групах іє. *pt*, *kt*; тут пересувається лише перший компонент (*kt>xt*): гот. *mahts*, двн. *maht*: стсл. МОШЬ [ШЬ>*kti*] (сила). Носовий приголосний *t* чергувався в індоєвропейській мові-основі зі складотворним *ṛ*. У германській мові-основі вони зберігаються повністю: гот. *tag* (я можу): слов. МОГЖ (можу).

Германський дзвінкий спірант *u* мав тенденцію переходити в проривний *g*. Про рефлекс германського *u* в готській мові не можна сказати

нічого певного. Літера *g* виступає в усіх позиціях, не віддзеркалюючи ніякого чергування (за винятком типу *mag: mahta*), і тому може репрезентувати як спірант *ɣ* (або *χ*), так і проривний *g*. Для уникнення плутанини доречно дотримуватися погляду, що в готській мові германське *γ* в усіх позиціях перейшло в *g*. Це претерито-презентне дієслово ілюструє явище подвоєння приголосних, яке пов'язане з доісторичною еволюцією груп *t+t*, *t+d* (*k*, *χ*, *γ*, *g* + *t*, *d* > *χt*): гот. *mahta* (*міг*): *mag* (*можу*) [*γ+ð*]. Цікавим винятком є гот. *magt* (*ти можеш*), пор.: дангл. *meaht*, двн. *maht*. Готська мова демонструє явище чергування приголосних у цьому дієслові (*g* > *h*): *mag* (*можу*): *mahta* (*міг*). Але можливості чергування задньопіднебінних приголосних є дуже обмеженими: *g:h* [*χ*] (*χ* виникло з *g* перед *t*): *magana: mahta*.

12. *aigan, aihan* (*мати*) є загальногерманським, пор.: двн. *eigan* (у дійсному способі вживалося лише в множині *eigum*), дсакс. *ēgan* (зафіксована лише форма множини), дангл. *āgan*, дісл. *eiga*. Для цього дієслова властиве коливання між кореневими *h* та *g*, це давнє граматичне чергування (*χ:γ*). Давньоанглійська та давньоісландська мови зберігають у цьому дієслові граматичне чергування: гот. *a* і *h*: *aigum*; дангл. *āh*: *āgon*; дісл. *ā*: *eigom*. Форму минулого часу *aihta* можна інтерпретувати як **aiγ+ðōt*. Це дієслово зберігає граматичне чергування у дієвідміні: *aih* (*я маю*): *aigum* (*ми маємо*) [*h:g<χ:γ*], яке спостерігається лише у двох претерито-презентних дієсловах (5 і 12). Дієприкметник минулого часу має в системі перехідних дієслів пасивне значення. Ця форма утворюється в сильній дієвідміні за допомогою суфікса **-ana-* < іє. *-ono-*. Але у північногерманських мовах суфіксом цієї форми є **-ina-* (< іє. **-eno-*) замість **-ana-*. У готській мові лише декілька давніх дієприкметників, відірваних від системи дієслова, зберігають цей суфікс: *aigih* (*майно*) від *aih* (*маю*).

13. *ga-nah* (*вистачає*). З інших германських мов пор.: двн. *gi-nah*, дангл. *be-, ge-neah* (*вистачає*).

14. *wiljan* (*хотіти*). Готській відміні дієслова *wiljan* у теперішньому часі майже повністю відповідає кон'юктив (давній оптатив) латинського дієслова *velle* (*хотіти*):

	гот.		латин.
Однина:	1. <i>wiljau</i>	Однина:	1. <i>velim</i>
	2. <i>wileis</i>		2. <i>velis</i>
	3. <i>wili</i>		3. <i>velit</i>
Множина:	1. <i>wileima</i>	Множина:	1. <i>velimus</i>
	2. <i>wileip</i>		2. <i>velitis</i>
	3. <i>wileina</i>		3. <i>velint</i>

Короткий голосний [*i*] може знаходитися в усіх складах слова (наголошеному, ненаголошеному, початковому, кінцевому). Цей голосний дуже характерний для готського вокалізму, особливо в ненаголошених складах: *wili* (*він хоче*). Вже в епоху германської мовної спільності зникли наприкінці слова приголосні, що відповідали індоєвропейським *t*, *d*, а також носові *n*, *m*: гот. *wili*: латин. *velit* (*хоче*). У відкритому кінцевому складі зберігаються довгі голосні, якщо після них зник носовий приголосний; наприклад, перед зубним (*i>i*): гот. *wili* (*він хоче*), пор. латин. *velit* < **velit*, але гот. *wileis* (*ти хочеш*). Це дієслово є реліктовим прикладом збереження германського дифтонга *ai* в ненаголошеному складі: *wiljau* (*хочу*).

Результати запропонованого аналізу мовного матеріалу дозволяє дійти висновку, що всі претерито-презентні дієслова як окремий тип виникли і сформувалися в епоху германської мови-основи. Деякі дієслова мають чітко виражені етимологічні зв'язки з іншими індоєвропейськими (романськими, слов'янськими, балтійськими) мовами (*witan, kunnan, ga-daúrsan, munan, wiljan*), дієслово *skulan* має затемнений відповідник у литовській мові, тоді як решта дієслів (*lais, daug, þaúrban, ga-mōtan, aigan, ga-nah*) були пов'язані лише з германським мовним ареалом. Залучення грецького мовного матеріалу дозволяє прослідкувати усі фонетичні та граматичні (морфологічні) процеси, які мали місце на шляху поступового формування германських претерито-презентних дієслів. Серед них виявлені як індоєвропейські корені, так і суто германські інновації, що у сукупності і сформували цей «гібридний» дієслівний клас. Перспективним і доречним виглядає подальше дослідження цих об'єктів на синтаксичному рівні, з урахуванням усіх можливих конотацій реченневих структур.

ДЖЕРЕЛА

1. Боцман А.В. особливості походження готських претерито-презентних дієслів / А.В. Боцман // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. — Вип. 28. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. — С. 59–76.
2. Гухман М.М. Готский язык / М.М. Гухман. — М. : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. — 289 с.
3. Гухман М.М. Происхождение строя готского глагола / М.М. Гухман. — М. : Изд-во АН СССР, 1940. — 154 с.
4. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б.М. Задорожний. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1960. — 289 с.
5. Ярцева В.Н. Историко-типологическая морфология германских языков. Категория глагола / В.Н. Ярцева. — М. : Наука, 1977. — 296 с.

6. Braun F. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen / F. Braun. — Berlin: Halle a.d. Saale, 1922. — 278 S.
7. Feist S. Indogermanen und Germanen / S. Feist. — Berlin: Halle a.d. Saale, 1924. — 348 S.
8. Heyne M. Deutsches Wörterbuch / M. Heyne. — Berlin: Halle, 1906. — 1298 S.
9. Holthausen F. Gotisches etymologisches Wörterbuch / F. Holthausen. — Berlin: Halle a.d. Saale, 1934. — 1376 S.
10. Kluge F. Urgermanisch / F. Kluge. — Strassburg: Halle, 1913. — 348 S.
11. Menge-Güthling W. Griechisch-deutsches und deutsch-griechisches Wörterbuch / W. Menge-Güthling. — Berlin: Halle a.d. Saale, 1910. — 989 S.
12. Wright J. Grammar of the Gothic language and the gospel of St. Mark selections from the other gospels and the second epistle to Timothy with notes and glossary / J. Wright. — Oxford: the Clarendon Press, 1981. — 384 p.

REFERENCES

1. Botsman A. V. (2012). Osoblyvosti pokhodzhennia hotskykh preterito-prezentnykh diiesliv [Peculiarities of Origin of Gothic Preterite-present Verbs]. K.: Vyd. tsentr KNLU, *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu*: zb. nauk. pr., Vyp. 28, 59–76.
2. Gukhman, M. M. (1958). Gotskii yazyk. M.: Izd-vo lit-ry na inostr. yazykakh, 289 p.
3. Gukhman, M. M. (1940). Proiskhozhdeniie stroia gotского glagola [Origin of Gothic Verb]. M.: Izd-vo ANSSSR, 154 p.
4. Zadorozhnyi, B. M. (1960). Porivnialna fonetyka í morfologhiia hotskoi movy [Comparative Phonetics and Morphology of the Gothic Language]. Lviv: Vyd-vo Lvivsk. un-tu, 289 p.
5. Yartseva, V. N. (1977). Istoriko-tipologicheskaia morfologhiia germanskikh yazykov. Kategoriia glagola [Historical and Typological Morphology of Germanic Languages. Verb Category]. M.: Nauka, 296 p.
6. Braun, F. (1922). Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen. Berlin: Halle a.d. Saale, 278 S.
7. Feist, S. (1924). Indogermanen und Germanen. Berlin: Halle a.d. Saale, 348 S.
8. Heyne, M. (1906). Deutsches Wörterbuch. Berlin: Halle, 1298 S.
9. Holthausen, F. (1934). Gotisches etymologisches Wörterbuch. Berlin: Halle a.d. Saale, 1376 S.
10. Kluge, F. (1913). Urgermanisch. Strassburg: Halle, 348 S.
11. Menge-Güthling, W. (1910). Griechisch-deutsches und deutsch-griechisches Wörterbuch. Berlin: Halle a.d. Saale, 989 S.
12. Wright, J. (1981). Grammar of the Gothic Language and the Gospel of St. Mark Selections from the Other Gospels and the Second Epistle to Timothy with Notes and Glossary. Oxford: the Clarendon Press, 384 p.